

ПРОЯВИ НА ПРОСОЦИАЛНО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ 5-8-ГОДИШНИ ДЕЦА

Божидарка Неделчева

докторант във ВСУ „Черноризец Храбър“

e-mail: bogydarya@abv.bg

***Резюме:** Изследването е посветено на развитието на просоциалното поведение при 5-8-годишни деца. Анализите от емпиричното изследване очертават тенденции на усилване на честотата на отделните видове просоциални поведения с възрастта, зависимости на просоциалното поведение от интерперсонални контекст, както и нарастване на интерналните влияния при ангажирането с тези поведения.*

***Ключови думи:** просоциални поведения, интерперсонални отношения, автономност, емпатия*

MANIFESTATIONS OF PROSOCIAL BEHAVIOR IN 5-8 YEARS OLD CHILDREN

Bozhidarka Nedelcheva

PhD student in Varna Free University “Chernorizets Hrabar”

e-mail: bogydarya@abv.bg

***Summary:** The article presents the development of prosocial behavior in 5-8 years old children. Analyzes from the empirical research outline tendencies of increasing the frequency of individual types of prosocial behaviors with age, dependencies of prosocial behavior on interpersonal contexts, as well as an increase in internal influences when engaging in these behaviors.*

***Keywords:** prosocial behaviors, interpersonal relationships, autonomy, empathy*

Въведение

Изследванията върху просоциалното поведение са свързани с три подхода: първият, разглежда просоциалното поведение в контекста на когнитивното развитие; вторият, в контекста на емоционалното развитие и по конкретно чрез емпатията, симпатията и вината; третият разглежда просоциалното поведение чрез различните форми, с които се проявява в зависимост от контекста. Настоящото изследване е посветено на отделните прояви на просоциалното поведение в периода между 5 и 8 години.

Определение на просоциалното поведение

Просоциалното поведение се определя чрез приносите върху благополучието на другите (Eisenberg, 2003). Повечето от определенията отбелязват наличие на две групи мотиви зад това поведение – ориентирани към собствения аз (одобрение, признание, преодоляване на вината, справяне с персоналния дистрес) и ориентирани към другия – емпатия или симпатия (Batson, 1998). Емпиричните изследвания отбелязват също и различни прояви на просоциалното поведение, които са различни траектории на развитие (Dunfield & Kuhlmeier, 2013). В периода на детството се отбелязват присъствията на следните видове просоциално поведение – споделяне, успокоение, помощ, съвместно участие в дейности, насочени към постигане на определени цели. Това могат да бъдат игри, или различни продуктивни дейности. Също така емпиричните изследвания отбелязват различни траектории в развитието на отделните просоциални дейности, както и връзки с контекста, в който се разгръщат (Hay & Cook, 2007; Radke-Yarrow & Zahn-Waxler, 1984; Zahn-Waxler & Smith, 1992). Изследванията откриват и различни мотиви зад просоциалното поведение в периода на детството, което придава и различен смисъл на самите поведения (Batson, 1998; Eisenberg, 1986). Това, което все още не е съвсем ясно, е как просоциалното поведение е свързано с различията в значимостта на социалните отношения, които създават особен контекст и каква е автономността в извършването на различните просоциални поведения, доколкото са екстернално или интернално предизвикани.

Цел, задачи и хипотези на изследването

Целта на настоящето изследване е да установи отношенията между отделните видове просоциално поведение в детството, както и зависимостта на просоциалното поведение от социалните отношения.

Задачи на изследването:

-да се проследят отношенията между помощта, състраданието, успокояването и съвместното преследване на целите, както и тяхната честота на проява;

-да се проследят отношенията между интерперсонални контекст (приятелски и неприятелски отношения между децата) и просоциално поведение;

-да се проследят отношенията между просоциалното поведение в екстерналните и интерналните влияния.

Хипотези на изследването:

-хипотеза 1 – ще приемем наличие на различни прояви и честота между отделните просоциални поведения в детството;

-хипотеза 2 – ще приемем че просоциалните поведения, които са насочени към приятели, са много по-силно изразени и представени в сравнение с просоциалните поведения, които не са насочени към приятели (връстници, които не са в обсега на приятелите);

-хипотеза 3 – ще приемем, че просоциалните поведения стават по-автономни, значението на екстерналните влияния (на учители или родители) отслабва във времето.

Измерване

Проявите на просоциалните поведения се удостоверяват чрез наблюдение на децата в контекста на училището, като се отбелязват проявите на четири вида просоциално поведение – помощ, успокоение, участие в съвместни дейности и състрадание в определени интервали – в рамките на един ден, седмица, месец и три месеца. Също така се отбелязват и влиянията, доколко са самостоятелно инициирани или са инициирани от възрастен. Отделно, отбелязва се и към кого са насочени – към деца, които принадлежат на групата на приятелите, или към деца, които не принадлежат на групата на приятелите.

Анализ на резултатите

Прояви и връзки между отделните просоциални поведения

Данните от табл. 1 представят проявите на просоциалното поведение при извадка на (N=189) деца. Във всекидневния живот се откриват прояви на всички видове просоциално поведение, които са насочени към връстниците.

Табл.1 Описателна статистика на просоциалното поведение при изследваните лица

	N		M	Me	Mo	SD	Асиметрия	Експес	Минимална стойност	Максимална стойност
	Валидни	Липсващи								
Вид просоциално поведение: помощ (честота)	189	0	12.83	12.00	6	7.146	0.454	- 0.724	1	31
Вид просоциално поведение: състрадание	189	0	7.62	7.00	5	4.039	1.208	2.000	0	25
Вид просоциално поведение: успокояване/утешаване	189	0	5.11	5.00	5	3.083	1.047	1.720	0	17
Вид просоциално поведение: съвместна работа	189	0	4.96	5.00	5	3.279	0.607	- 0.131	0	15
Самостоятелно	189	0	25.92	28.00	30	12.396	- 0.004	- 1.271	3	50
Подтик /от страна на учителя или родителя/	189	0	4.65	4.00	1	3.384	1.007	1.067	0	17
Насоченост: към приятел	189	0	18.70	19.00	15	8.973	0.746	0.401	2	48
Насоченост: към НЕприятел	189	0	11.88	10.00	6	8.187	0.626	- 0.369	0	36

Честота на проява на просоциалното поведение	189	0	30.57	32.00	41	11.783	- 0.153	- 1.051	3	52
Нива на просоциално поведение	189	0	2.83	3.00	2	.960	- 0.226	- 1.023	1	4

Данните от корелационния анализ показват статистически значима положителна от слаба до умерена корелация между честотата на *помощта* и честотата на проява на другите видове просоциално поведение: *състрадание* ($r_{(187)} = .383$, $p < .001$), *успокояване/утешаване* ($r_{(187)} = .164$, $p < .05$), *съвместна работа* ($r_{(187)} = .177$, $p < .05$) при изследваните деца. Установява се и статистически значима положителна слаба корелация между честотата на *състраданието* и честотата на проява на следните видове просоциално поведение: *успокояване/утешаване* ($r_{(187)} = .232$, $p < .01$) и *съвместна работа* ($r_{(187)} = .163$, $p < .05$) при изследваните деца. Честотата на проявените успокояване / утешение корелира статистически значимо положително слабо с честотата на съвместна работа ($r_{(187)} = .201$, $p < .01$).

Получените резултати показват, че колкото повече изследваните деца проявяват даден вид просоциално поведение, толкова повече проявяват и другите видове просоциално поведение, като най-силна е връзката между помощта и състраданието.

Табл. 2 Корелация между видовете просоциално поведение при изследваните лица

		Вид просоциално поведение: състрадание	Вид просоциално поведение: успокояване/утешаване	Вид просоциално поведение: съвместна работа
Вид просоциално поведение: помощ (честота)	r	.383**	.164*	.177*
	p	.000	.024	.015
Вид просоциално поведение: състрадание	r		.232**	.163*
	p		.001	.025
Вид просоциално поведение: успокояване/утешаване	r			.201**
	p			.006

*. Корелацията е значима на ниво .05

** . Корелацията е значима на ниво .01

Възрастови различия в проявите на отделните просоциални поведения

Данните от анализите (табл. 3) показват статистически значими различия при поне две възрастови групи изследвани деца в честотата на проява на следните видове просоциално поведение: *помощ* ($F_{(3, 185)}=91.086, p < .001$); *състрадание* ($F_{(3, 185)}= 35.330, p < .001$); *успокояване/утешаване* ($F_{(3, 185)}= 15.235, p < .001$); *съвместна работа* ($F_{(3, 185)}= 16.440, p < .001$). Резултатът показва, че с нарастването на възрастта на изследваните деца нараства и честотата проява на *помощта* ($p < .001$), като проведенният Post Hoc анализ по Bonferroni не установява значими различия само между 5 и 6-годишните изследвани лица.

Табл. 3 Различия в просоциалното поведение според възрастта

		N	M	SD	F	df	p
Вид просоциално поведение: помощ (честота)	5 г.	21	4.33	2.008	91.086	3, 185	.000
	6 г.	52	7.38	3.094			
	7 г.	57	14.07	5.438			
	8 г.	59	19.44	5.335			
Вид просоциално поведение: състрадание	5 г.	21	3.76	2.189	35.330	3, 185	.000
	6 г.	52	5.21	1.625			
	7 г.	57	8.32	3.818			
	8 г.	59	10.46	3.945			
Вид просоциално поведение: успокояване/утешаване	5 г.	21	2.67	1.56	15.235	3, 185	.000
	6 г.	52	4.04	2.205			
	7 г.	57	5.25	2.523			
	8 г.	59	6.8	3.666			
Вид просоциално поведение: съвместна работа	5 г.	21	2.05	1.687	16.440	3, 185	.000
	6 г.	52	3.63	2.01			
	7 г.	57	5.81	3.627			
	8 г.	59	6.36	3.204			

Самостоятелно	5 г.	21	9.71	3.939	247.051	3, 185	.000
	6 г.	52	14.46	4.828			
	7 г.	57	28.63	6.366			
	8 г.	59	39.17	5.876			
Подтик /от страна на учителя или родителя/	5 г.	21	3.05	2.247	5.088	3, 185	.002
	6 г.	52	5.81	3.349			
	7 г.	57	4.96	3.306			
	8 г.	59	3.88	3.484			
Насоченост: към приятел	5 г.	21	8.1	4.369	42.129	3, 185	.000
	6 г.	52	13.52	4.625			
	7 г.	57	21.33	6.65			
	8 г.	59	24.51	9.324			
Насоченост: към НЕприятел	5 г.	21	4.67	2.198	43.414	3, 185	.000
	6 г.	52	6.75	3.683			
	7 г.	57	12.18	6.52			
	8 г.	59	18.69	8.536			
Честота на проява на просоциалното поведение	5 г.	21	12.81	5.212	317.248	3, 185	.000
	6 г.	52	20.27	3.931			
	7 г.	57	33.6	4.999			
	8 г.	59	43.05	5.114			

По отношение на честотата на *състрадание* се установяват статистически значими различия между следните групи: 5 и 7-годишните изследвани лица; 5 и 8-годишните изследвани лица; 6 и 7-годишните изследвани лица; 6 и 8-годишните изследвани лица; 7 и 8-годишните изследвани лица; 5 и 8-годишните изследвани лица, като по-често се наблюдава *състрадание* при по-големите деца в сравнение с по-малките. По отношение на честотата на *успокояване/утешаване* се установяват статистически значими различия между всички възрастови групи с изключение на 5-годишните, сравнени с 6-годишните деца, като по-често между всички останали възрасти се наблюдава *успокояване /утешаване*

при по-големите деца. По отношение на честотата на *съвместна работа* се установяват статистически значими различия между всички възрастови групи с изключение на 5-годишните, сравнени с 6-годишните деца, и 7-годишните, сравнени с 8-годишните деца, като по-често между всички останали възрасти се наблюдава *съвместна работа* отново при по-големите деца в сравнение с по-малките. Резултатите (Табл. 3) показват статистически значими различия между всички възрастови групи изследвани лица в честотата на проява на просоциално поведение като цяло ($F_{(3, 185)} = 43.414, p < .001$). Може да се заключи, че с нарастването на възрастта се наблюдава усилване на честотата в проявите на просоциалното поведение, което може да се обясни с по-високите равнища на просоциално мислене и способностите да се отчита чуждата гледна точка, както и с по-развитите форми на емпатия (Eisenberg, 2003; Hay, Caplan, Castle, & Stimson, 1991; Tomasello & Vaish, 2013).

Отношение между екстерналните и интерналните влияния за ангажиране с просоциално поведение

Данните от анализите показват статистически значими различия при поне две възрастови групи изследвани деца в честотата на подтика на просоциалното поведение: *самостоятелно* ($F_{(3, 185)} = 247.051, p < .001$) или *подтик /от страна на учителя или родителя/* ($F_{(3, 185)} = 5.088, p < .01$). Проведеният допълнителен анализ установява статистически значими различия между всички възрастови подгрупи, като с нарастването на възрастта при изследваните лица се установява и по-често *самостоятелен подтик*. По отношение на подтика от страна на учителя или родителя се установяват статистически значими различия между 5 и 6-годишните изследвани лица и между 6 и 8-годишните лица, като при 6-годишните той се случва по-често, отколкото при 5 и 8-годишните (Табл. 3, 4).

Табл. 4 Различия в насочеността на просоциалното им поведение и според подтика им към просоциално поведение

	М	SD	T	df	p
Насоченост: към приятел	18.70	8.973	7.568	188	.000

Насоченост: към НЕприятел	11.88	8.187			
Самостоятелно	25.92	12.396	21.152	188	.000
Подтик /от страна на учителя или родителя/	4.65	3.384			

Резултатите показват статистически значими различия между изследваните деца според подтика им към просоциално поведение ($t_{(188)}=21.152$, $p < .001$). Значимо по-рядко подтикът се осъществява от страна на учителя или родителя, отколкото самостоятелно. С възрастта се изменя не само честотата на проявите на просоциалното поведение, но и подтика зад самото поведение. С нарастването на възрастта просоциалното поведение става по-автономно.

*Отношение между просоциалното поведение и
интерперсонален контекст*

Резултатите от анализите показват също и статистически значими различия при поне две възрастови групи изследвани деца в насочеността на просоциалното поведение: към приятел ($F_{(3, 185)}= 42.129$, $p < .001$) или към НЕприятел ($F_{(3, 185)}= 317.248$, $p < .001$). Допълнителният анализ не установява значими различия само между децата на 7 и 8-годишна възраст по отношение на *насочеността към приятел*. При останалите възрастови групи се наблюдават статистически значими различия между възрастовите групи, като по-често се установява *насоченост към приятел* при изследваните деца на по-голяма възраст в сравнение с по-малките. Проведеният анализ (Табл. 4) показва статистически значими различия при изследваните лица според насочеността на просоциалното им поведение ($t_{(188)}=7.568$, $p < .001$). Значимо по-често насочеността е към приятел, отколкото към друго лице. Аналогично, допълнителният анализ не установява значими различия само между децата на 5 и 6-годишна възраст по отношение на *насочеността към НЕприятел*. При останалите възрастови групи се наблюдават статистически значими различия между

възрастовите групи, като по-често се установява *насоченост* към *НЕприятел* при изследваните деца на по-голяма възраст, в сравнение с по-малките. Отбелязаните различия в обсега на насочеността на просоциалните поведения показват също и една по-голяма зрялост в проявите на тези поведения, удостоверена чрез разширяване на тези поведения по посока на връстници, които не принадлежат към групата на приятелите.

Дискусия

Резултатите от анализите показват известна възрастова динамика в проявите на различните просоциални поведения, което е в унисон с емпиричните изследвания на (Warneken & Tomasello, 2009,2006; Radke-Yarrow, M., & Zahn-Waxler, 1984).Също така се откриват тенденции на усилване на честотата на просоциалните поведения с нарастването на възрастта, което е и с кумулативен ефект. Между отделните прояви на просоциалните поведения се откриват взаимодействия, което е свързано с развитието на способността за отчитане на различните гледни точки, абстрактното мислене и една по-дълбока сензитивност към потребностите на другите, което създава и по-голяма гъвкавост в избора на просоциалния отклик. Резултатите от анализите откриват и едно разширяване на насочеността на просоциалното поведение с възрастта. Тази промяна на насочеността би могла да се осмисли в контекста на развитието на емпатията. Изследванията на (Hoffman, 2000; Стаматов, 2004) показват, че с нарастване на възрастта се изменят и равнищата на емпатията. Постепенно емпатийният отклик засяга не само „близките други“, но и „далечните други“. Това разширяване на емпатийния отговор по посока на „далечния друг“ засяга и просоциалното поведение. Въпреки разширяването на просоциалния отклик, все още доминират отговорите към групата на приятелите, което би могла да се обясни с различните очаквания към тези отношения с ценността, с която се откриват, и реципрочността, върху която се осъществява тяхната регулация (по-подробно за спецификата на приятелските отношения Hay, Caplan, & Nash, 2018). Резултатите от анализите открива още една тенденция в развитието на просоциалното поведение, прогресивното намаляване на екстерналните влияния при ангажирането с това поведение, което свидетелства и за една по-голяма зрялост.

Литература

Стаматов, Р. (2004). Емпатията в света на детето. Пловдив: „Пловдивско университетско издателство“.

Batson, C. D. (1998). Altruism and prosocial behavior. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology*, Vol. 2 (4th ed., pp. 282-316). Boston: McGraw-Hill.

Dunfield, K. A., & Kuhlmeier, V. A. (2013). Classifying prosocial behavior: Children's responses to instrumental need, emotional distress, and material desire. *Child Development*, 84, 1766–1776.

Eisenberg, N. (2003). Prosocial behavior, empathy, and sympathy. In M. Bornstein & L. Davidson (Eds.), *Well-being: Positive development across the life course* (pp. 253–265). Mahwah, NJ: Erlbaum

Eisenberg, N. (1986). *Altruistic emotion, cognition, and behavior*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hay, D. F., Caplan, M., & Nash, A. (2018). The beginnings of peer relations. In W. M. Bukowski, B. Laursen, & K. H. Rubin (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (2nd ed., pp. 200–221). New York: Guilford.

Hay, D. F., & Cook, K. V. (2007). The transformation of prosocial behavior from infancy to childhood. In C. A. Brownell & C. B. Kopp (Eds.), *Socioemotional development in the toddler years: transitions and transformations* (pp. 100–131). The Guilford Press.

Hay, D. F., Caplan, M. Z., Castle, M. Z., & Stimson, C. A. (1991). Does sharing become “rational” in the second year of life? *Developmental Psychology*, 27, 987–993.

Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. New York: Cambridge University Press.

Radke-Yarrow, M., & Zahn-Waxler, C. (1984). Roots, motives, and patterns in children's prosocial behavior. In E. Staub, D. Bar-Tal, J. Karylowski, & J. Reykowski (Eds.), *Development and maintenance of prosocial behavior: International perspectives on positive behavior* (pp. 81–99). New York: Plenum Press.

Tomasello, M., & Vaish, A. (2013). Origins of human cooperation and morality. *Annual Review of Psychology*, 64, 231–255.

Zahn-Waxler, C., & Radke-Yarrow, M. (1982). The development of altruism: Alternative research strategies. In N. Eisenberg (Ed.), *The development of prosocial behavior* (pp. 109–137). New York: Academic Press.

Zahn-Waxler, C., & Smith, K. D. (1992). The development of prosocial behavior. In V. B. Van Hasselt & M. Hersen (Eds.), *Handbook of social development: A lifespan perspective* (pp. 229–256). New York: Plenum Press.

Warneken, F., & Tomasello, M. (2009). The roots of human altruism. *British Journal of Psychology*, 100, 455-471.

Warneken, F., & Tomasello, M. (2006). Altruistic Helping in Human Infants and Young Chimpanzees. *Science*, 311, 1301-1303.